

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВСЕСОКІЛЬСЬКИХ ЗЬОТІВ І ВПЛИВ ЇХ НА РОЗВИТОК СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ

Лях-Породько О.О.

Національний університет фізичного виховання та
спорту України, Київ

Анотація. У статті здійснена спроба історичного аналізу організації та проведення Всесокільських зльотів і з'ясування їх впливу на розвиток сокільського руху. Сокільський гімнастичний рух для популяризації ідеї сокільства організував одні із найперших у Європі масові міжнародні гімнастично-спортивні свята – Всесокільські зльоти. Особливістю міжнародного сокільського руху було проведення регіональних зльотів. Зльоти сприяли пробудженню серед громадськості національної свідомості, зближенню сокільства з народом, відображали рівень розвитку сокільської ідеї у різних країнах світу.

Ключові слова: Всесокільські зльоти, сокільський рух, Всеслов'янський сокільський зліт.

Анотация. Лях-Породько А. Организация и проведение Всесокольских слетов и влияние их на развитие сокольского движения. В статье совершена попытка исторического анализа организации и проведения Всесокольских слетов и выяснения их влияния на развитие сокольского движения. Сокольское гимнастическое движение для популяризации идеи сокольства организовывало одни из первейших в Европе массовые международные гимнастические спортивные праздники - Всесокольские слеты. Особенностью международного сокольского движения было проведение региональных слетов. Слеты оказывали содействие пробуждению среди общественности национального сознания, сближению сокольства с народом, отображали уровень развития сокольской идеи в разных странах мира.

Ключевые слова: Всесокольские слеты, сокольское движение, Всеславянский сокольский слет.

Annotation. Lyach-Porodko A. The organization and the realization of the general socolsk rallies and their influence on the © Лях-Породько О.О., 2009

socolsk movement's development. This article presents an attempt to do the historical analysis of the organization and the realization of the general socolsk rallies as well as to find out what is their influence on the socolsk movement's development. Socolsk gym locomotion for popularization of idea socolsk organized one of the first in Europe mass international gym sports holidays - general socolsk meetings. Feature international socolsk locomotions was holding regional meetings. Meetings assisted awakening among sociability of national consciousness, to convergence socolsk with people, mapped a level of development socolsk ideas in the different countries of the world.
Key words: general socolsk rallies, socolsk movement, General Slavic socolsk rally.

Вступ.

У другій половині XIX століття у Чехії зароджується сокільський гімнастичний рух. Одним із засобів популяризації сокільської ідеї у світі була організація та проведення Всесокільських зльотів. Участь у зльотах брала велика кількість гімнастів з Чехії, Словаччини, Словенії, Сербії, Хорватії, Болгарії, Російської імперії, а також з США, Франції, Бельгії, Алжиру, Нідерландів. Крім змагань з гімнастики програма зльотів складалася зі спортивних дисциплін (біг, плавання, стрибки у довжину з місця та розбігу, стрибки з жердиною, боротьба), проводились культурні та просвітницько-пізнавальні заходи, виставки, імпровізовані змагання Стародавньої Греції.

Всесокільські зльоти були одними з найперших масштабних міжнародних гімнастично-спортивних змагань у Європі. Адже саме наприкінці XIX століття починають проводитись перші чемпіонати Європи та Світу з різних видів спорту, а також Олімпійські ігри, які мали за мету об'єднувати та координувати діяльність міжнародних спортивних організацій і відображати рівень економічного та соціально-культурного розвитку кожної окремої держави. Тобто, Чехія, яка входила до складу Австро-Угорської імперії намагалася за допомогою сокільського гімнастичного руху, зокрема організацією Всесокільських зльотів, продемонструвати свій національний, культурний, історичний, спортивний потенціал, як однієї з рівноправних європейських держав.

До питання історії становлення сокільського руху звертались ряд дослідників. Одними з яких Всесокільські зльоти висвітлювались вибірково [37; 38; 75], а інші переважно наводили їх статистичні дані [12]. Тому, актуальність дослідження зумовлена необхідністю більш детальнішого історичного аналізу організації та проведення Всесокільських зльотів і з'ясування впливу їх на становлення та розвиток сокільського руху.

Наукове дослідження виконане згідно до теми 1.1.4 зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури та спорту на 2006-2010 рр. «Історичні та організаційні напрямки розвитку професійного спорту в Україні».

Мета, завдання роботи, матеріал і методи.

Мета дослідження – здійснити історичний аналіз організації та проведення Всесокільських зльотів і з'ясувати їх вплив на розвиток сокільського руху.

Методи дослідження: аналіз спеціальної науково-методичної літератури, документальних матеріалів, історико-логічний та хронологічний методи.

Результати дослідження та їх обговорення.

Перше сокільське гімнастичне товариство виникло у 1862 році у Празі, за ініціативи М. Тирша, І. Фігнера та їх однодумців [2; 40; 54]. Здобувши всенародне визнання у Чехії сокільство поступово поширилось і серед інших слов'янських народів: словаків, словенців, хорватів, сербів, болгар, поляків [76]. Також сокільський рух проникає в Російську імперію, Францію, США [38], Німеччину [77], Австралію, Аргентину [43]. Розповсюдившись по всьому світу, вибудувавши розгалужену сітку сокільських товариств, створюючи сокільські союзи у різних країнах, сокільство виявило нагальну потребу в об'єднанні міжнародного сокільського руху, як передвісника та виразника відродження національної свідомості, історичної правди, культурних традицій слов'янства, а у перспективі здобуття самостійності від поневолення держав порабителів Австро-Угорської та Османської імперій. Дієвим кроком у вирішенні цього питання була організація та проведення Всесокільських зльотів – гімнастично-спортивних свят, які повинні були презентувати незламний характер, досягнення та здобутки сокільства, пробудити у свідомості суспільства, зокрема слов'янської громадськості ідею всеслов'янського єднання, а також продемонструвати міжнародній політичній, культурній, спортивній спільноті можливості діяльності, рівень та темпи розвитку спільної ідеї сокільства та народу. Тому, у 1882 році у Празі був організований I Всесокільський зліт, присвячений 20-ти річчю існування сокільського руху [12; 46; 71], у якому брали участь 76 сокільських товариств [4; 76] з 720 гімнастами [12]. В урочистій ході участувало 1572 «сокола» [38; 59]. Ряд авторів: Гавлічек (1948) [12], Буринська (1915) [4], Францев (1910; 1911) [76; 77], Фейгін (1940) [75] вказують на те, що у зльоті приймали участь 1600 чоловік. Про те, на нашу думку це лише узагальнено-округлена кількість учасників. На зліт, крім чехів, прибули «соколи» хорвати, словенці та представники США [2; 3; 12]. Ось, як автор статті М. Буринська, надрукованої у журналі «Вестник Русского сокольства» характеризує I Всесокільський зліт: «...I слет указал сокольству новую прекрасную цель, спаяние всего славянства.

Сам устроитель слета, Тырш, не ожидал такого успеха, но, по окончании слета, он говорил уже с полным правом:

«Одним этим великим делом мы разбили в прах жалкую клевету тех, кто с легкостью осмеливался говорить об упадке сокольства.

Мысль сокольская приобретает для всего славянства значение, о котором мы и не мечтали...» [3]. Отже, ми можемо припустити, що проведення I Всесокільського зльоту сприяло ідеї слов'янських народів до об'єднання. Являючись характерним ви-

разником Всеслов'янського руху. Лише тільки за 1882 рік кількість сокільських товариств сягнуло 120 [76].

Наступний зліт було заплановано організувати у Празі у 1887 році, святкуючи 25-річчя діяльності сокільства [12]. Була проведена ретельна підготовка до зльоту. До Праги вже прибула делегація «соколів» із США [12]. Однак, імперська влада Австро-Угорщини вбачаючи в організації масових національних гімнастично-спортивних свята загрозу монархічному режиму заборонила II Всесокільський зліт [37; 38; 77]. Але все ж таки «соколи» спромоглися провести змагання у місті Броне поблизу Праги [12].

II Всесокільський зліт вдалося організувати «соколам» у 1891 році у Празі [3; 46; 71], який був приурочений до Земської ювілейної виставки [12; 77]. У зльоті брали участь 206 сокільських товариств [12; 44]. 2473 «соколів» виступали у демонстрації спільних гімнастичних вправ [12]. В урочистій ході участувало 5832 чоловік [46; 59]. Існують і інші версії, щодо кількості учасників зльоту 1891 року. Наприклад П. Лоссовський (1919) говорить про 5830 чоловік [44], а В. Гавлічек (1948) вказує на чисельність у 5520 чоловік [12], що значно різниться з показниками інших авторів. До Праги прибули польські, хорватські, сербські «соколи» [12], делегація французьких гімнастів [12; 44; 76]. Також «Чешская Община Сокольская» запрошувала на II Всесокільський зліт представників «Русского гимнастического общества» (Москва) [19], яке згодом було реорганізоване в «Первое русское гимнастическое общество «Сокол».

У 1895 році у Празі відбувся III Всесокільський зліт [3; 71], який також був пов'язаний з проведенням виставки – Етнографічно-слов'янської [12; 38; 76; 77]. На виставці «соколи» мали свій окремий павільйон [12]. Про внесок «соколів» в організацію і проведення цих двох значних гімнастично-спортивних та соціально-культурних заходів часопис «Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества» писав наступне: «...Блестящая этнографическая чешско-славянская выставка в Праге, показавшая всему образованному миру разнообразные проявления чешского народного искусства, как например, оригинальные орнаменты вышивок, керамических произведений, старейшую резьбу по дереву и т. д. – была в значительной мере подготовлена соколами. Соколы объясняли значение и смысл выставки, отыскивали интересные предметы и устраивали многочисленные подготовительные местные выставки...» [79]. У зльоті взяли участь 311 сокільських товариств [44]. Спільні гімнастичні вправи демонстрували 4287 гімнастів-соколів [12]. В урочистій ході приймали участь 7533 «соколів» [38; 46; 59]. За даними В. Гавлічека (1948) «соколів» було де, що менше, а саме 7523 чоловік [12]. Інше джерело вказує на 7500 «соколів» [79]. П. Лоссовський (1919) говорить про 7530 чоловік [44]. На зліт, крім чехів, словенців, хорватів, прибули і гімнасти

із Франції [12; 76; 77; 79]. Також, уперше, у зльоті брали участь 700 підлітків [12]. По завершенню III Всесокольського зльоту було прийняте рішення заснувати сокольський музей [79].

Активно проводилась підготовка до IV Всесокольського зльоту, який повинен був відбутися у Празі наприкінці червня 1901 року [71]. У лютому 1901 року староста І. Подліпний та секретар І. Шейнер «Чешской Общины Сокольской» звернулись до всіх «соколів» запрошуючи до Праги на IV Всесокольський зліт: «...БРАТЪЯ Соколы! БРАТЪЯ СЛАВЯНЕ! Лелея еще и поныне восхитительные воспоминания о прекрасных днях предыдущих всесокольских слетов и признавая за ними глубокое значение в деле развития славянского Сокольства, созываем, по истечении шести лет, IV ВСЕСОКОЛЬСКИЙ СЛЕТ на 29ое и 30ое и 1ое июля н. с. 1901 г. опять в старые стены нашей золотой славянской Праги. Сим имеем честь искренне и сердечно пригласить вас на этот слет.

Главную часть торжества составят телесные состязания и обще публичные упражнения всех сокольских обществ.

Мы хотим могучим гармоническим выступлением целому свету показать серьезный и глубокий взгляд нашего народа на здоровую и сильную жизнь, на систематическое всестороннее телесное развитие... Мы горячо надеемся, что подобно как в предыдущих слетах, увидим и при наступающих собранную во едино всю славянскую сокольскую семью... Поэтому особенно горячо приглашаем вас, дорогие братья, на наши торжества. Придите порадоваться вместе с нами преуспеянию общего нами дела, насладиться обществом откровенных друзей и приятелей, придите померяться молодыми силами в богатырских состязаниях, - мы ждем вас и примем с распростертыми объятьями...» [7]. Журнал «Славянский Век» про перспективи IV Всесокольського зльоту розповідав наступне: «...В конце м. июня все славянские «соколы» т. е. члены гимнастических обществ съедутся в Праге на всесокольский съезд. Кроме австрийских славян пошлют своих представителей Болгария и Сербия и черногорские юнаки, а по слухам, прибудет также много русских гостей. Словом это будет опять один из таких всеславянских съездов, на которых все члены великой славянской семьи могут познакомиться друг с другом...» [10]. У IV Всесокольському зльоті брали участь 576 сокольських товариств [75]. 6705 «соколів» спільно демонстрували гімнастичні вправи [12]. В урочистій ході приймали участь 11095 «соколів» [12]. Д. Крадман (1973) [38], А. Російський (1910) [59] та Д. Любченко (1911) [46] вказують на 11100 учасників. Про те, на нашу думку це лише узагальнена кількість. Прибула на зліт велика кількість учасників з різних міст і країн. Серед них: поляки, серби, словенці, хорвати, болгарини, чорногорці, «соколи» з Галичини, представники Німеччини (Берлін, Дрезден, Аугсбург, Нюрнберг), Російської імперії, США, делегація французьких гімнастів, яка складалася з 70 чоловік та міської

Ради Парижу [12; 63; 79]. Збільшилась кількість, порівняно з попередніми зльотами, учасників підлітків. Так, учнів і підлітків віком від 6 до 17 років [44] на IV Всесокольському зльоті було 1988 чоловік [12]. П. Лоссовський (1919) приводить їх чисельність у 1740 чоловік [44]. Вперше на Всесокольських зльотах участь приймають жінки [3], у кількості 860 осіб [12; 44]. Також під час зльоту була організована друга сокольська виставка [12].

У 1907 році у Празі пройшов V Всесокольський зліт [44; 71], який мав ряд характерних особливостей. Ось, як А. Російський розповідає про це масштабне гімнастично-спортивне свято: «... Столиця Чехии – Прага празднично убрана. Никто не работает, магазины закрыты. Все мысли направлены туда, к месту чешских олимпийских игр, к Летенскому полю. Одних участников около 20.000 человек, зрителей десятки тысяч. Больше! Кругом – трибуны представителей всех наций мира...» [59]. Один із безпосередніх учасників V Всесокольського зльоту А. Готліб: «...Что бы дать некоторое представление о грандиозных размерах состязаний и упражнений на пятом «всесокольском слете» в Праге в 1907 году...» [15], звертає увагу на те, що: «...В гимнастических состязаниях на «слете» принимали участие более 1.200 гимнастов, разделенных на группы, по 6 человек каждая. Каждая группа являлась представительницей гимнастического общества или кружка, при чем чешских групп было, конечно, подавляющее большинство. Кроме состязаний, на том же «слете» происходили массовые показательные упражнения по национальностям, в которых приняли участие бельгийцы, люксембуржцы, французы, болгары и др. ...» [15].

Спільні гімнастичні виступи демонстрували 8064 «соколів» [15]. В урочистій ході брали участь 15000 чоловік [38; 46; 59]. Також на зльоті виступали 2500 жінок, 500 підлітків, 1800 учнів та 500 учениць [12; 16]. До Праги цього року прибули «соколи» з Любляни, Белграда, Загребу [12], Санкт-Петербургу, Києва, Москви, Тифлісу (Тбілісі), Ялти [12; 14-16; 19], делегації із Франції, США, Алжиру, Німеччини, Люксембургу, Бельгії, Болгарії [12; 15]. На відміну від попередніх Всесокольських зльотів на зльоті 1907 року не були представлені польські «соколи». Відповідь на питання чому останні не приймали участь у V Всесокольському зльоті ми знаходимо у журналі «Славянские известия», у якому мова йде про те, що: «...В июне месяце... состоялся в Праге «слет славянских соколов», превзошедший по числу участников все предшествовавшие слеты. К величайшему своему позору польские соколы, обуреваемые фанатической враждой к славянству и ослепленные польской мегаломанией, не приняли участия в этой могучей всеславянской демонстрации. Но «славянские соколы» отлично доказали, что они могут обойтись и без поляков...» [78]. Про кількість глядачів, що прибули на V Всесокольський зліт говорить П. Лоссовський. Він, зокрема вказує на те, що близько 200000 чоловік відвідали сокольське свято [44]. Вперше на зльо-

тах відбулась наживу інсценіровка шахового турніру [12], яка відображала перемогу Яна Жижки над німецьким імператором Зігмундом 1422 року – один із культурно-просвітницьких заходів. Водночас з V Всесокольського зльоту у Празі пройшли змагання Європейської гімнастичної унії [12]. Також однією з особливостей зльоту 1907 року було те, що він сприяв створенню у 1908 році «Союзу Слов'янського Сокольства» [12].

Особливе місце в історії сокольського руху посідає VI Всесокольський зліт. Тому до зльоту була проведена ретельна організаційна підготовка. Зокрема журнал «Сокол» повідомляв наступне: «...6-й всесокольський слет будет в столице Чехии в «золотой» Праге в 1912 году летом в июне и июле месяцах.

К нему уже и теперь идет деятельная подготовка. Все славянские сокольства сорганизовываются в один большой всеславянский сокольский союз, который и откроет этот громадный по своим замыслам слет...» [46]. Дійсно VI Всесокольський зліт мав Всеслов'янське міжнародне значення про, що зазначалось: «...На собрании комитета Союза славянского сокольства 20 февраля 1910 г. в Вене постановлено устроить в память 50-летнего юбилея основания сокольства, I –й всеславянский сокольский слет в Праге в 1912 г. ...» [32].

1 жовтня 1911 року була утворена зльотова канцелярія [11]. Вирішувалось питання пільгового проїзду «соколів» до Праги на VI Всесокольський зліт [55]. Детально обговорювались правила та програма змагань. Так, змагання VI Всесокольського зльоту водночас вважались змаганнями «Союзу Слов'янського Сокольства» [9]. Технічним комітетом «Чешской Общины Сокольской» був розроблений проект програми зльоту, який розподілявся на вісім днів [22]. Для того, щоб збагнути масштабність та різноплановість зльоту приводимо його програму: «...26 мая гимнаст. упражнения и игры учащихся Пражских школ, 2 июня упражнения учащихся сред. учеб. заведений в Праге, 9 июня упражнения детей мальчиков, занимающихся в Сокольск. Обществах г. Праги и иногородних, 16 июня упражнения девочек, занимающихся в Сокольск. О-вах, 23 июня упражнения подростков, 28 июня (утром в 6 часов) состязания из-за первенства Союза Славянского Сокольства, (днем) упражнения учащихся русских учебных заведений, приехавших на слет в Прагу, 29 июня (утром 6-9 час.) состязания групп, в 9 час. репетиция женщин, в 10 час. репетиция мужчин на простые движения. Днем в 4 часа упражнения: Славянских и прочих гостей, простые движения мужчин, простые движ. женщин, образцовые упраж. женщин на снарядах, состязания сок. округов, 30 июня: (до полудня) шестиве, пополудни, в 4 часа, простые движения женщин, мужчин, выступление женщин по округам, состязания округов, строевые упражнения sokolske jizdy, - 1 июля (полудни) исторические сцены и торжества, упражнения пожилых гимнастов, состязания групп на снарядах, упражнения Славянских

гостей, раздача призов...» [22]. Спеціально для VI Всесокольського зльоту 1912 року будувался новий стадіон. Технічні дані якого вражають: «...Одно только место для простых движений будет отведено в размере 235 метров длиною и 145 метров шириною; кроме этого на коротких сторонах этого продолговатого четырехугольника будет оставлено еще место шириною 10 метр. и на длинных ст. 20 метров для снарядов и для поворачивания масс соколов во время вступления их к упражнениям на арену. Кругом этой громадной площади для упражнений пойдет еще дорога для пешеходцев и мест для стояния шириною 15 метров, затем трибуны для зрителей. За трибунами будут помещаться места для раздевален и для постройки соколов и соколов к упражнениям.

Вся арена будет занимать площадь 413 метров длины и 275 метров ширины (119,695 кв. метров = 11,96 гектаров)...» [6]. Також планувалось організувати під час зльоту Всесокольську виставку, яка разом з архівом «Чешской Общины Сокольской» повинна була: «...Дать картину воспитательной деятельности сокольства за истекшие 50 лет его существования...» [68]. Також повідомлялось: «... Уже теперь идут полным ходом подготовительные работы к этой весьма интересной выставке, в которой примут участие все сокольские общества, раскинутые по всему миру...» [68]. Узагальнюючу інформацію, яка розкриває хід підготовки до VI Всесокольського зльоту надає журнал «Сокол», у якому говориться про те, що: «...Слетовые празднества начнутся 26 мая б. г. по нов. ст.

Спеціально для слета будет издана справочная книжка со всеми подробными инструкциями для участников слета.

Программа слета уже выработана.

Упражнения для состязаний рассылаются начальникам всех сокольских обществ.

Для устройства слета выбраны опытные деятели, из которых составлены след. комиссии: техническая, хозяйственная, финансовая, секретарская, врачебная, гигиеническая, первой помощи, строительная, рекламная, железнодорожная, ночлежная, увеселительная и т. д. Все эти комиссии собираются каждую неделю... Постройка и устройство площади, со всеми ее необходимыми трибунами, раздевальнями и т. п., начнется 1 января 1912 г.

Площадь для простых упражнений будет для 10112 мужчин размером 234,95X144,39 метр. = 33,893 кв. метр.

На трибунах и вне их устроено мест для сидения и стояния для 76,545 зрителей.

В раздевальнях для упражняющихся устроено 10,240 мест для мужчин и 4080 мест для женщин...» [25].

Важливого значення організатори зльоту надавали приїзду, як найбільшій кількості учасників з різних країн. Тому, звертались до всіх сокольських гімнастичних товариств та Союзів з тим щоб: «... Возможно более численному участию на VI слете в Праге, дабы всему миру показать силу и мощность

сокольской идеи...» [27]. Рішення про обов'язкову участь у VI Всесокольському зльоті прийняли всі слов'янські народи, а також представники європейських держав та США. Зокрема, «соколи» з Хорватії [67], Сербії [60], Польщі [74], Російської імперії [17; 33] оголосили про офіційну участь у зльоті. Про гімнастів із Франції говорилось наступне: «... Французские гимнасты выразили желание повидаться опять со своими хорошими друзьями – соколами. Для этой цели составляют группу наилучших своих гимнастов и приедут на VI всесокольский слет...» [25]. Також зазначалось, що: «...Ожидается участие не менее 10,000 гимнастов со всех стран мира...» [53].

VI Всесокольський зліт відбувся у 1912 році у Празі [12; 37; 38; 49]. У ньому взяли участь понад 1000 сокольських товариств [4] та їх членів: чоловіків, жінок, підлітків (хлопчиків та дівчаток), як учнів, так і учениць [3; 4; 12]. На зліт прибули, крім «соколів» з Чехії, серби, хорвати, болгар, македонці, словенці, «соколи» із США, Російської імперії, а також делегації із Франції, Англії, Бельгії, Нідерландів [12; 37; 38; 41; 62; 72]. Стосовно відмови польських «соколів» приїхати на зліт журнал «Сокол» повідомляв: «...Правление польского «Сокола» в Галиции предложило пражскому Соколу свое согласие прибыть на слет 1912 г. только в том случае, если там не будет русских галичан...» [35]. «Чешская Община Сокольская» йдучи на поступки польським «соколам» погодилась на їхні умови. Однак: «...Несмотря на эту крайнюю уступчивость, за два дня до начала слета польский «Сокол» уведомил Прагу об отказе прибыть, потому что на слете должны были выступать сокольские отряды из России...» [35]. Лише не офіційно польські «соколи» з Галичини та губерній королівства Польського брали участь у VI Всесокольському зльоті [72].

Програма зльоту складалася зі змагань на першість «Союзу Слов'янського Сокольства», з групових змагань та змагань одиночок вищого розряду, з групових змагань та змагань одиночок нижчого розряду [20; 26; 29-31], а також п'ятиборства, за іншими даними шестиборства (стрибок у довжину та висоту, біг на 100 ярдів, підняття ваги 50 кілограм, штовхання ядра, прості (вільні) вправи [58] і спеціальних змагань (біг на 100 ярдів, на 300 м., на 500 м., стрибок у висоту з розбігу без містка і з містком, стрибок у висоту з місця без містка і з містком, стрибок з жердиною, стрибок у довжину з розбігу без містка і з містком, стрибок у довжину з місця без містка та з містком, потрійний стрибок, лазіння (сім метрів), ядро, куб, спис, диск, гири 50 та 25 кілограм, плавання (100 м), фехтування на еспадронах і на рапірах, боротьба [20; 26; 30; 58].

Для того, щоб краще збагнути значення VI Всесокольського зльоту, дійсно соціально-культурного явища, грандіозного міжнародного свята, ми звернемося до спогадів безпосередніх учасників зльоту. Цінними історичними першоджерелами є статті-звіти І. Ленса та Л. Нікітіна. Зокрема, І. Ленс значну увагу у своїй праці приділяє

перебігу подій кожного дня окремо [72]. Нікітін Л. у своїй праці звертає увагу, зокрема на сцену з історії Стародавньої Греції, говорячи про те, що: «...В заключение были поставлены классические сцены, из жизни Афин в дни славного Марафонского боя. Участвовало в этом представлении 1.300 человек. Сильное впечатление произвело появление вестника, употребившего сверхчеловеческие усилия, чтобы принести афинянам возможно скорее известие о победе. Эта радостная весть стоила ему жизни. Центральной сценой явились игры в честь победы греков при Марафоне. В этих играх выступили лучшие гимнасты из соколов, показавшие, как близко стоит сокольство к античному миру. Перед глазами собравшихся были исполнены трудные состязания в пятибории: борьбе, беге, прыжках и метаниях копья и диска. Реальность и красота этих сцен, сопровождавшихся пением хором, была изумительна и заставила многих чувствовать себя перенесенными в далекую эпоху олимпийских игр...» [48]. Також під час зльоту була організована сокольська виставка [12], яку відвідали 273337 чоловік [52].

Офіційні підсумки VI Всесокольського, I Всеслав'янського зльоту 1912 року були детально висвітлені у журналах «Сокол» (Москва) та «Вестник Русского сокольства» (Санкт-Петербург). Московський журнал «Сокол» повідомляв: «...Всеми подготовительными работами к VI всесокольскому слету управлял общий Комитет из 51 лица, при сотрудничестве 625 лиц, работавших в 13 группах. Подготовительные работы начались в январе 1911 г. Школьная молодежь имела бесплатный доступ на слетовые репетиции, которым пользовалось 17.722 детей из Праги и ее окрестностей.

В первый раз на всесокольском слете участвовали русские дружины из Галиции, Украинцы, округ Боснийско-герцоговинский и Союз Русского Сокольства. Свое отсутствие оговорили Поляки, Швейцарцы и Бельгийцы. Участников слета было всего 39.857 соколов, а именно: 35.450 чехов, остальных Славян 3.579, из заграничных сокольских обществ 435 чехов и др. Из неславянских гимнастических организаций участвовало 193 члена. Помимо выдающихся гостей из Англии, Франции, Швейцарии и Германии, почти все государства и все славянские города выслали своих делегатов.

К выступлению в простых упражнениях было приготовлено 12.420 соколов (Чеш. Общ. Сок. 11.120 мужчин и остальные Союзы Слав. Сокольства 1.300 мужчин)...Женщин участвовало 5.457...всего с мужчинами 17.877.

В сокольском шествии по городу Праге участвовало в выходных костюмах 21.862 соколов... Общее участие зрителей помимо Праги было 250.000-300.000. В течении 4 дней приехало в Прагу и обратно 600.000 лиц. Электрическими трамваями пользовалось в течении 4 дней 1.314.608 лиц.

Постройка арены обошлась 311.394 крон 73 гел...Гигиеническим отделом заведовало 80 врачей...Устроительный комитет состоял из 267 лиц, которому охотно помогали 500 членов пожарных

команд міста Праги і околиць.

Устроительный комітет устроїв у час польоту 14 різних вечорів і т. п.

Марафонська сцена була виконана 3 рази і обійшлася 49.667 крон, репетицій було 12 і при кожному виконанні брало участь 1.292 особи.

Білетів на «льоту» були продані майже всі. По проданих білетах арену відвідало кожен день 133.354 осіб глядачів. Відвідування арену до головних свят, у час голов. свят, у час репетицій становить загальну цифру 882.130 глядачів...» [51]. «Вестник Русского сокольства» наголошував на тому, що: «...Весь льот стоїть 656.600 крон; попередня смета витрат сведена була до цифри 657.400 кр. Доходи: від спорядження польоту – 634.560 кр., сокольський податок (льотні знаки) – 258.000 кр., і подарунки від міст Праги і інших міст, а також від різних установ і місць. В загальному надходження перевищили витрати майже на 400.000 крон...» [47].

Отже, ми можемо припустити, що VI Всесокольський льот, який водночас являвся I Всеслов'янським льотом мав значний вплив на розвиток сокольського руху. Тобто, льот 1912 року зібрав велику кількість учасників (найбільшу порівняно з попередніми льотами) з різних країн світу. Справді ставши об'єднуючим фактором слов'янських народів. Програма льоту складалася з гімнастичних та спортивних змагань, відбувалися культурно-просвітницькі заходи у яких брали участь чоловіки, жінки, хлопчики, дівчатка (учні та учениці навчальних закладів).

Наступний Всесокольський льот відбувся у 1920 році [12]. Така довгострокова перерва була спричинена неспокійним політичним та військовим положенням у Європі. У результаті у 1914 році розпочинається Перша Світова війна. Тому лише у 1920 році вдалося «соколам» організувати VII Всесокольський льот у Празі [12]. За даними В. Гавлічка спільні гімнастичні вправи по черзі виконували 27088 чоловіків, 23472 жінок, 9500 підлітків, 10112 дівчаток, 6260 учнів та 4920 учениць. У урочистій ході брали участь 35000 чоловіків, 13300 жінок, 32000 підлітків, дівчаток та юнаків [12]. На льот, крім слов'янських народів, прибули представники Франції, Англії, Бельгії, Швеції. З Лондона особисто приїхав староста міста, лорд Векефілд, який зазначив, що виступи гімнастів на льоті найкраще, що він спостерігав під час своїх навколосвітніх подорожей [12]. Також була організована сокольська виставка під назвою «Сокольство в образотворчому мистецтві» [12]. Вперше під час льотів на льоті 1920 року був проведений самостійний льот підлітків «Чешской Общины Сокольской» [12]. На VII Всесокольському льоті особисто був присутній президент Чехословаччини Т. Масарик [12].

У 1926 році відбувся VIII Всесокольський льот [8; 12]. Спеціально до льоту у Празі був збудований новий стадіон. На будівництво якого було виділено близько 2250000 крон [8]. Спільні гімнастичні вправи демонстрували: 34402 чоловіків,

25000 жінок, 13888 підлітків (хлопчиків), 14076 підлітків (дівчаток), 5780 учнів та 6860 учениць [12]. У урочистій ході брало участь: 2188 іноземних гостей, 50590 членів сокольських товариств та 25972 молоді. Крім слов'янських народів у льоті взяли участь делегації з Франції, Бельгії, Латвії, Швейцарії, Нідерландів, Румунії, Фінляндії, а також представники міст: Белграда, Любляни, Варшави, Лондона, Парижу, Вердера, Афін, Бухареста, Копенгагена, Женеви. Також на льот прибули учасники із американських та азійських держав [12]. У програму льоту входили і змагання на першість «Союзу Слов'янського Сокольства» [12]. Під час VIII Всесокольського льоту 1926 року були організовані ярмарок та виставка [12].

IX Всесокольський льот відбувся у Празі у 1932 році, який був приурочений 100-річчю від дня народження М. Тирша [12]. На льот направили своїх делегатів: Югославія, Польща, Аргентина, Австралія, Чілі, Південна Африка, Канада. Прибули на льот і представники міст Парижу, Марселя, Мадриду, Белграда, Загреба, Любляни [12]. У спільних гімнастичних вправах брало участь: чоловіків – 33695, жінок – 28000, підлітків (хлопчиків та дівчаток) – 23400, учнівської молоді – 34124 [12]. У урочистій ході приймали участь 78021 особа [12]. Також була організована сокольська виставка [12].

У 1938 році пройшов X Всесокольський льот, присвячений 20-ти річчю утворення Чехословацької республіки [12; 73]. Однією з особливостей X Всесокольського льоту було те, що він відбувся на передодні Другої Світової війни. Тому основний акцент політичного становлення Чехословаччини на X Всесокольському льоті мав характерні такі риси: «...Многочисленні лозунги, котрими був украшений пражський стадіон Масарика, говорили про готовність чехословацького народу в будь-який момент с винтовкою в руках отстаивать границы своей республики: «Да здравствует наша армия», «Да здравствует союз Прага – Москва – Париж», «Чехословацкая республика никогда не будет колонией Гитлера»...» [73]. X Всесокольський льот вражає своєю кількісною складовою учасників. Так, поперемінно у спільних гімнастичних вправах брало участь: чоловіків – 89184, жінок – 83745, підлітків – 33800, учнів та учениць – 49174 [12]. У урочистій ході загалом взяли участь 145966 «соколів» [12]. У програму льоту входили військові виступи, сокольська виставка, музичні та театральні фестивалі, спортивні змагання. Також під час X Всесокольського льоту Міжнародною федерацією гімнастики були організовані чоловічі та жіночі першості світу з гімнастики, у яких брали участь команди з Бельгії, Болгарії, Чехословаччини, Франції, Югославії, Люксембургу, Польщі та Швейцарії [12].

Наступний, XI Всесокольський льот відбувся у 1948 році. Зокрема прем'єр-міністр Чехословаччини К. Готвальд, член гімнастичного товариства «Сокол» зазначав: «...Предстоящий XI льот должен превратиться в мощную манифестацию нашего народа, одержавшего победу и строящего, сплоченно

и самоотверженно, свою счастливую родину, а также в манифестацию решимости всего славянства не допустить уже никогда повторения немецкой агрессии на Восток.

Поэтому XI всесокольский слет будет делом всего народа и наш долг позаботиться о том, что бы он имел полный успех...» [12].

Таким чином, ми можемо припустити, що організація і проведення Всесокольських зльотів була однією із основних і невід'ємних складових сокольського руху. Всесокольські зльоти відображали рівень розвиненості соколіства у різних країнах світу. Дійсно мали право вважатися міжнародними гімнастично-спортивними та соціально-культурними масовими святами. Тому, що об'єднували всіх «соколів» світу (чоловіків, жінок, хлопчиків та дівчаток). У програму зльотів крім гімнастичних входили і спортивні змагання, а також під час Всесокольських зльотів постійно проводились виставки, музичні та театральні вечори, просвітницькі та історичні заходи, ярмарки.

Однією з особливостей Всесокольських зльотів було те, що вони сприяли ідеї проведення регіональних сокольських зльотів хорватських, словенських, болгарських «соколів». Так, у 1888 році у Любляні відбувся перший Всесловенський сокольський зліт [76], у якому взяли участь п'ять словенських та два хорватських товариств з 220 гімнастами-соколами [56]. На зліт до Любляни також приїхали чеські «соколи» у кількості 46 чоловік [56]. У 1892 році у Львові пройшов сокольський зліт [77]. У 1897 у Цельє [76]. У 1903 році знову у Львові [77]. У 1904 році у Любляні відбувся II Всесловенський сокольський зліт [76], на який прибуло понад дві тисячі польських, російських, чеських, болгарських «соколів» [56]. Також цього року сокольський зліт був організований у місті Лайбахі [19]. У 1906 році у Загребі відбувається перший зліт хорватського соколіства [56; 77]. До Загребу надіслали своїх представників, загалом понад три тисячі чоловік, «соколи» зі Словенії, Сербії, Болгарії, Чехії, Польщі [56].

22-31 січня та 1-2 лютого 1910 року у Санкт-Петербурзі відбулися засідання Виконавчого комітету Пражського з'їзду, на яких зокрема обговорювалось питання організації цього року Всеслов'янського з'їзду [61]. Всеслов'янський з'їзд був організований наприкінці червня 1910 року у Софії [39]. Також під час Всеслов'янського з'їзду відбувся V зліт Болгарського гімнастичного союзу «Юнак» [34], який водночас вважався сокольсько-юнацьким зльотом [50]. Про значення сокольського зльоту у Софії К. Бербенко зазначає наступне: «... Особенную прелесть и величие славянским съездам придавал состоявшийся в Софии всеславянский сокольский слет, на котором собралось около 5 тысяч соколов со всех славянских стран...» [1]. Дійсно до Софії прибула велика кількість «соколів»: 2800 – болгар, 640 – хорватів, 120 – сербів з Хорватії, 180 – словенців, 260 – македонців, 4 – чорногорця, 10 – боснійців, 60 – росіян, 750 – чехів, 150 – сербів з

Сербії, загальною кількістю 4974 чоловік [34]. Зокрема з Російської імперії були присутні представники сокольських гімнастичних товариств із Санкт-Петербургу, Харкова та Києва [13; 21; 34]. Програма зльоту складалася з масових гімнастичних вільних вправ, вправ на снарядах і «народних ігор» (піднімання та метання ваги, біг на 100 і 3000 м., стрибки у довжину та висоту, вільних вправ [21]. На зліт прибули всі керівники сокольських та юнацьких союзів, а саме: голова «Союзу Слов'янського Соколіства» - Мурнік, староста «Чешской Общины Сокольской» - І. Шейнер, голова «Союза Русского Соколіства» - А. Гіжицький, голова польських «соколів» - Фішер, лідер болгарських юнаків – А. Антонов, голова хорватських «соколів» - Царь, голова сербських «соколів» від Австро-Угорщини – Поповіч, а також голова сербського товариства «Душан Сильный» та голова чорногорських юнаків [36]. Цього ж року відбувся зліт «соколів» у Кракові [80].

У серпні 1911 року у Загребі пройшов II Всехорватський сокольський зліт [4; 23; 56]. На зліт до Загребу прибули «соколи» із Сербії [60], Російської імперії [57], а також: «...На слет съехались и участвовали в шестии в нарядных сокольских костюмах Болгары (425), Поляки (32), Русские (2), Русини-Сичи (3), Словинцы (458), Сербы (762), Хорваты (2395), Чехи (726)...» [65]. Всього 4803 «соколів», серед яких було 120 «соколов» [65]. Також на зліт приїхав представник «Союзу гімнастів Франції» [65]. До програми II зльоту хорватського соколіства входили: «...Кроме других номеров, входили гимнастические упражнения, в которых принимали участие во первых: хорватские подростки, числом 224. Они проделали 5 комбинаций простых упражнений...Далее, хорватские соколки, числом 128 проделали упражнения с разукрашенными обручами...Гвоздем гимнастических упражнений являлись простые упражнения соколов, числом около 2000...Впервые чешские соколки выступали как образцовая группа. Они упражнялись на параллельных брусьях...В понедельник, 14 авг., состоялось состязание хорватского соколіства...» [65]. За даними журналу «Сокол»: «...Валовой сбор при слете Хорватского Соколіства летом нынешнего года определен в 96,621 австр. крон. Чистой же прибыли было 1343 кроны...» [24]. Незначний фінансовий прибуток зльоту компенсувався всенародним визнанням виховної, просвітницької та культурної діяльності сокольського руху. Цього ж року «соколи» США організували зліт округів у South Bend (Індіана), на який прибули делегати із Галичини – Чайковський та Бегі. У зльоті брали участь декілька сот «соколів» та 100 дітей з Чикаго. Програма зльоту складалася з гімнастичних вправ та легкої атлетики [66].

III зліт словенського соколіства 1913 року у Любляні був заборонений владою Австро-Угорської імперії [45; 56]. Проте, не зважаючи на заборони та політичні утиски 11 лютого «Словенський сокольський союз» постановив організувати зліт у серпні 1913 року [45]. Тому розпочалася кропітка підготовка: «...Комитету по устройству слета уда-

лось найти новое большое место, где можно будет упражняться в вольных движениях 2500-3000 ч., при 25000 приблизительно зрителей...» [64]. Були створені комісії: секретарська, фінансова, будівельна, квартирна та комісія для оповіщення [28]. На зліт до Любляни направляли делегації «соколів» із Чехії [52] та Російської імперії [18]. Цього ж року сокільські зльоти відбувались у ряді інших міст. Так, зліт хорватського сокільства пройшов у місті Задр [28]. Програма зльоту складалася з наступного: «...4 комбинации вольных движений и затем упражнения для III групп.

Первая группа: состязания высшего и низшего отдела и, вместе с тем одиночек, а именно: на турнике, брусьях, кольцах, лошади в ширину, вольных движениях, в прыжке с шестом, бросании ядра, лазании, гирях и беге.

Вторая группа: состязания в одиночку: в прыжке вдаль и в высоту, с разбега с трамплином, бросание ядра, тяжести и вольные движения.

Третья группа: специальные состязания: бросание куба, прыжок с шестом, бросание диска и ядра, борьба и плавание...» [69]. Відбулись сокільські зльоти і у містах Брно [70] та Лайбахі [41]. На теренах Російської імперії у 1913 році у Києві був організований об'єднаний виступ «соколів» Південно-Західного краю імперії, у якому взяли участь «соколи» з Одеси, Кам'янця-Подільського, Чернігова, Харкова, Курська, Катеринослава, Таганрога [5].

З вище зазначеного ми дізнаємося, що організація і проведення регіональних сокільських зльотів мала важливе значення у пробудженні національної свідомості, об'єднанні народу, презентуванні спортивних, культурних, виховних, просвітницьких досягнень на міжнародній арені для обміну набутим досвідом.

Висновки.

1. Сокільський гімнастичний рух для популяризації ідеї сокільства організував одні із найперших у Європі масові міжнародні гімнастично-спортивні свята – Всесокільські зльоти. Саме Всесокільські зльоти збирали велику кількість «соколів» з різних країн Європи, Америки, Африки, Австралії, Азії. Вони мали об'єднувальний характер слов'янських народів у боротьбі за відродження культури, традицій, а також сприяли пробудженню у суспільстві потреби політичної, економічної та територіальної незалежності. Всесокільські зльоти звертали увагу міжнародної спільноти на діяльність, досягнення та здобутки сокільства взагалі і кожної країни окремо.
2. Особливістю міжнародного сокільського руху було те, що поряд із Всесокільськими зльотами проводились і регіональні зльоти хорватського, словенського, болгарського, американського сокільства, які сприяли пробудженню серед громадськості національної свідомості, зближенню сокільства з народом, відображали рівень розвитку сокільської ідеї у різних країнах світу.

Перспективи подальших досліджень. У статті постає ряд актуальних проблем стосовно особливостей організації і проведення Всесокільських зльотів та впливу їх на розвиток сокільського руху, які потребують подальших досліджень.

Гимнастические упражнения «соколов» в Праге в 1912 году.

Вольные движения мужчин. Выступает 18 000 гимнастов на X Всесокольском зльоте 1938 года.

Вольные движения 3,000 соколов и юнаков на всеславянском соколино-юнацком слете 29 июня 1910 г. в Софии.

Слет «соколов» в Кракове.

Література

1. Бербенко К. Славянские съезды в Софии // Славянские известия. – 1910. - №4. – С. 380-386.
2. Буринская М. Исторический обзор развития Сокольства в Чехии // Вестник Русского сокольства. – 1915. - №1-2. – С. 15-20.
3. Буринская М. Исторический обзор развития Сокольства в

- Чехии // Вестник Русского сокольства. – 1915. - №6. – С. 86-94.
4. Буринская М. Исторический обзор развития Сокольства в Чехии // Вестник Русского сокольства. – 1915. - №7. – С. 109-112.
 5. Вагнер Я.В. Выступление Юго-Западного сокольства // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №7. – С. 181-184.
 6. Величина арены для VI Всесокольского слета в 1912 году // Сокол. – 1911. - №11. – С. 300.
 7. Воззвание чешских соколов к братьям славянам // Славянский Век. – 1901. - №20. – С. 29-31.
 8. Всемирный сокольский слет // Спорт. – 1926. - №1.
 9. VI всесокольский слет 1912 г. // Сокол. – 1911. - №3. – С. 61.
 10. Всесокольский слет // Славянский Век. – 1901. - №20. – С. 21.
 11. VI всесокольский слет 1912 // Сокол. – 1911. - №3. – С. 61.
 12. Гавличек В. Чехословацкий Сокол. – Прага.: Орбис, 1948. – 36 с.
 13. Гимнастическое общество «Русский Сокол» в Киеве в 1910 году. – Киев.: Товарищество. «Печатня С.Н. Яковлева», Золотоворотская ул., №11, 1911. – 44 с.
 14. Гимнастическое общество «Юг» в Киеве в 1907 году. 2-ой год существования. – К.: Польская типография, Прорезная ул. 9., 1908. – 18 с.
 15. Готлиб А.Г. Российско-шведская выставка физического развития и спорта 1909 года в С.-Петербурге // Журнал Министерства Народного просвещения, 1910. - №2. – Часть 25. – С. 178-218.
 16. Готлиб А.Г. Физическое воспитание в средней школе по сокольской системе. – Кишинев.: типография Бессарабского губернского правления, 1909. – 18 с.
 17. Гофман Г. От Правления Союза Русского Сокольства // Сокол. – 1911. - №6. – С. 158-159.
 18. Гофман Г. Технический комитет Союза Русского Сокольства // Сокол. – 1912-13. - №2. – С. 37.
 19. Двадцатипятилетие Русского гимнастического общества в Москве. XXV. 4 мая 1883-1908 г. Исторический очерк. Составил действительный член общества И.С. Беляев. – М.: Синодальная типография, 1909. – 74 с.
 20. Доклад начальника // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №4. – С. 93-106.
 21. Заграничные известия // Сокол. – 1910. - №2. – С. 31.
 22. Заграничные известия // Сокол. – 1911. - №7. – С. 191-192.
 23. Заграничные известия // Сокол. – 1911. - №8-9. – С. 230.
 24. Загреб // Сокол. – 1911. - №4-5. – С. 93.
 25. Известия о VI всеславянском слете в Праге в 1912 г. // Сокол. – 1911. - №4-5. – С. 94.
 26. Известия Союза Русского Сокольства // Сокол. – 1912-13. - №2. – С. 32-34.
 27. Из Союза Славянского Сокольства // Сокол. – 1911. - №3. – С. 60.
 28. Инославянские сокольские вести // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №1. – С. 20.
 29. Итоги Пражских состязаний // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №1. – С. 18.
 30. Итоги Пражских состязаний // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №2. – С. 45-49.
 31. Итоги Пражских состязаний // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №3. – С. 75.
 32. I-й всеславянский сокольский слет в Праге 1912 года // Сокол. – 1910. - №1. – С. 26.
 33. I-й Общий съезд Союза Русского Сокольства // Сокол. – 1911. - №8-9. – С. 196-201.
 34. V-й слет Болгарских «Юнаков» // Сокол. – 1910. - №1. – С. 28.
 35. Кадилин П. Польские «сокола» в Галиции // Российский Сокол. – 1914. – октябрь. – С. 2-3.
 36. К всеславянским торжествам в Софии // Новое время. – 1910. - №12329. – С. 9.
 37. Крадман Д.А. Сокол чешский // Физическая культура в школе, 1968. - №7. – С. 45-47.
 38. Крадман Д.А. Физическая культура и спорт в государствах западной Европы в Новое время (XVII век – 1917 г.). Дисс. на соискание учен. степени док. пед. наук. – М., 1973. – 284 с.
 39. Кулаковский П. Славянский съезд в Софии // Славянские известия. – 1910. - №5-6. – С. 395-467.
 40. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Пер. с венг. Под общей ред. В.В. Столбова. – М.: Радуга, 1982. – 400 с.
 41. Л.Г. Словенские сокольские общества за 1911 год // Сокол. – 1912-13. - №4-5. – С. 86.
 42. Ленс И.А. Экскурсия учеников Астраханского Реального училища на слет соколов в Прагу в июне 1912 года // Сокол. – 1912-13. - №8-12. – С. 129-138.
 43. Леоненко Андрій. Передумови виникнення та розвиток фізкультурно-спортивного руху «Сокол» // Молода спортивна наука України. Вип. 7. – Т. 1., 2003. – С. 214-217.
 44. Лоссовский П. Чешские гимнастические общества «Соколов» // Русский спорт. – 1919. - №14. – С. 18-20.
 45. Любляна // Сокол. – 1914. - №1-2. – С. 26.
 46. Любченко Д.Е. К истории Сокольства // Сокол. – 1911. - №6. – С. 144-147.
 47. Несколько итогов пражского слета // Вестник Русского сокольства. – 1913. - №1. – С. 20-21.
 48. Никитин Л.П. Сокольство и физическое воспитание. – С.-Петербург.: типо-литография Б. Авидова, Моховая, 41., 1912. – 14 с.
 49. Никитин Л. Сокольство и физическое воспитание // Сокол. – 1912-13. - №2. – С. 29-32.
 50. Новое время. – 1910. - №12329. – С. 8.
 51. О.В. Итоги VI всесокольского слета в Праге в 1912 г. // Сокол. – 1912-13. - №3. – С. 54.
 52. О.В. Чешская Община Сокольская // Сокол. – 1912-13. - №3. – С. 54-55.
 53. «Олимпийские игры» и «Сокольский слет» // Сокол. – 1912. - №6. – С. 117.
 54. О.Р. Основатели сокольской идеи // Сокол. – 1910. - №1. – С. 23-25.
 55. От редакции // Сокол. – 1912-13. - №1. – С. 14.
 56. Полехин А.С. Спорт в Югославии. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 112 с.
 57. Приглашение Русского Сокольства на II слет Хорватского сокольства // Сокол. – 1911. - №11. – С. 300.
 58. Результаты состязаний на I слете Союза Славянского Сокольства в Праге в 1912 г. // Сокол. – 1912-13. - №1. – С. 15-16.
 59. Российский А. Сокольство // Киев, 1910. - №12. – С. 4-6.
 60. Сербское Сокольство // Сокол. – 1911. - №4-5. – С. 95.
 61. Славянские совещания в Петербурге // Славянские известия. – 1910. - №1. – С. 77-79.
 62. Славянский юг и сокольство // Сокол. – 1912-13. - №2. – С. 39.
 63. Славянское общество в Москве // Славянский Век. – 1901. - №26. – С. 52-53.
 64. Слет Союза Словенского Сокольства в Любляне // Сокол. – 1914. - №4-5. – С. 28.
 65. Слет Хорватского сокольства // Сокол. – 1911. - №1. – С. 21.
 66. Сокол. – 1911. - №3. – С. 61.
 67. Сокол. – 1911. - №4-5. – С. 95.
 68. Сокол. – 1911. - №8-9. – С. 230.
 69. Сокол. – 1912-13. - №2. – С. 40.
 70. Сокол. – 1914. - №4-5. – С. 28.
 71. Сокольские памятные дни // Сокол. – 1914. - №4-5. – С. 7.
 72. Сокольский слет в Праге в июне 1912 года. Составил И.А. Ленс. – Астрахань.: Паровая новая русская типография, 1913. – 22 с.
 73. Сокольский слет в Праге // Гимнастика. – 1938. - №8. – С. 29.
 74. Съезд представителей польского Сокольства // Сокол. – 1911. - №3. – С. 60.
 75. Фейгин С.Л. Развитие систем гимнастики в Новое время. – М. – Л.: Физкультура и спорт, 1940. – 72 с.
 76. Францев Вл. Чешское сокольство, его развитие и культурное значение. – Варшава.: Типография Варшавского учебного округа, 1910. – 12 с.
 77. Францев Вл. Чешское сокольство, его развитие и культурное значение // Сокол. – 1911. - №12. – С. 309-314.
 78. Хроника // Славянские известия. – 1907. - №5. – С. 466-467.
 79. Ясный сокол. Чешские соколы // Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества. – 1902. - №2. – С. 10-14.
 80. Zlot sokolow w Krakowie // Tygodnik illustrowany. – 1910 - №30. – 609-611.

Надійшла до редакції 18.04.2009р.
tomakivsky@freeline.dp.ua